

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА: ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, МЕТОДИКА

УДК 37.018.54:78"1920/1959
DOI: 10.33989/2226-4051.2019.19.169776

Сергій Горбенко, м. Київ
ORCID: 0000-0002-2336-2616

ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ МУЗИЧНОГО НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПЕРІОДУ СТАНОВЛЕННЯ АВТОРИТАРИЗМУ (20-50-і роки ХХ ст.)

У статті висвітлюються гуманістичні ідеї деяких вітчизняних діячів культури і освіти стосовно музичного навчання і виховання учнів у закладах загальної середньої освіти. У контексті зазначеної теми статті аналізуються погляди Б. Асаф'єва, П. Козицького, Л. Кулаковського, Я. Мамонтова, Я. Полф'єрова, С. Сірополка, Я. Чепіги. Їх ідеї базувались на власних обізнаності та спостереженнях і відображали такі напрямки, як процес сприйняття творів музичного мистецтва, накопичення учнями слухових уявлень, вражень і навичок; виховання культурного слухача, емоційної чутливості, знаходження в музиці певних життєвих явищ, врахування індивідуальних особливостей кожної дитини тощо.

Ключові слова: *гуманістичні погляди, музична культура, естетизація, авторитаризм, види музичної діяльності, освітній процес, музичні явища.*

Постановка проблеми. Традиції гуманізації освіти і виховання склалися в Україні впродовж багатомісячної історії і залежно від умов і потреб суспільного, державного розвитку заявляли про себе більш або менш виразно. Суттєвим із цієї точки зору стало ХХ століття, яке характеризується різноманітними історичними подіями, що, незаперечно, впливали на зміст і розвиток освіти, виховання в Україні, зокрема й естетичного. Історія засвідчила, що обставини, які склалися в нашій освіті, потребують якісного оновлення її методологічної бази, теоретико-практичного змісту, основоположних принципів навчання і виховання. Одним із напрямів її реформування є

гуманізація, найперше, загальноосвітнього процесу, переходу від традиційної авторитарної педагогіки до особистісно-орієнтованого навчання і виховання. Але без усвідомлення прогресивних ідей минулого, аналізу їх особливостей неможливо визначити стратегію освітнього розвитку сучасності.

Починаючи з другої половини 20-х років минулого століття відбувалося поступове витіснення авторитарною педагогікою залишків вільного виховання. Фактично музичне навчання орієнтувалося на навчальний предмет і залишало поза увагою особистість кожної дитини, її потреби, нахили та інтереси. Важливе місце у вітчизняній психолого-педагогічній думці того часу належить відомим педагогам, композиторам, педагогам-музикантам, мистецтвознавцям. Їх прогресивні ідеї мали важливе значення для розвитку теорії і практики музично-естетичного навчання і виховання молодого покоління. На жаль, не всі вони творчо реалізуються в сучасних умовах.

На важливість виховання гуманістично спрямованої особистості вказували Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Довженко, М. Драгоманов, І. Огієнко, М. Потебня, М. Рильський, С. Русова, І. Франко та багато інших громадських і педагогічних діячів. Значний внесок у світову теорію і практику гуманістичного навчання та виховання дитини зробили А. Макаренко та В. Сухомлинський. Гуманістичні ідеї, щодо формування особистості проголошувалися в працях філософів різних історичних періодів (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, Ж. Мартінен, А. Швейцер та ін.); психологів (Ш. Амонашвілі, Г. Балл, Р. Бернс, І. Бех, М. Боришевський, І. Булах, Л. Виготський, Г. Костюк, В. Моляко, К. Роджерс, Е. Фромм та ін.); педагогів (Є. Бондаревська, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Краєвський, Г. Корнетов, О. Норкіна, О. Пошетун, В. Сластьонін, Т. Сущенко та ін.). У музичній педагогіці гуманістичні ідеї презентовано в роботах О. Гончарової, О. Гумінської, О. Комаровської, О. Михайличенка, О. Олексюк, Г. Падалки, А. Растрігіної, О. Ростовського, О. Рудницької, Я. Сверлюк та ін.).

Метою статті є висвітлення гуманістичних ідей окремих вітчизняних діячів освіти та культури періоду 20-50-х років ХХ ст. щодо музичного навчання і виховання школярів та

накреслення шляхів їхнього творчого перенесення в умови сучасної практики.

Незважаючи на те, що у вказаний історичний період не існувало послідовної методичної системи, значна частина прогресивних культурно-освітніх діячів висловлювали свої погляди та окремі поради щодо музичного навчання і виховання дітей шкільного віку. Вони виступали проти формального ставлення до музичної освіти, порушували питання про побудову педагогічної системи на основі пробудження в дітей мислення та активного творчого ставлення до музичного мистецтва. У процесі формування культури сприйняття музики акцентувалася увага на зацікавленості, емоційній захопленості дітей при постійному інтелектуальному заглибленні у процес сприйняття.

Серед відомих особистостей досліджуваного періоду важливе місце належить Б. Асаф'єву. Завдання музичної освіти і виховання він убачав у тому, щоб через масове виховання засобами музики сприяти створенню нової музичної культури. На його думку, це можливо тільки в разі виховання навичок активного, усвідомленого сприйняття і творчого ставлення до музичного мистецтва. Знаний музикознавець і педагог вважав, що за таких умов може виховуватися справді культурний слухач із високими естетичними запитами і суспільними інтересами. Він переконував, що «людина, яка відчула радість творчості, навіть у наймінімальній мірі... стає іншою за психологічним складом, ніж людина, що тільки наслідує акти інших...» (Асаф'єв, 1973, с. 72). Б. Асаф'єв не ратував за творення дітьми чогось «складного», а закликав до найпростішого, до того, що ми сьогодні називаємо, користуючись терміном К. Орфа, «елементарною музикою».

Значну частину цінних педагогічних ідей гуманістичного спрямування у сфері музичного навчання і виховання дітей шкільного віку залишив нам у спадок П. Козицький. Однією із його заслуг є поєднання нових напрямків роботи з дітьми (слухання музики, творча імпровізація) з історично традиційною формою – хоровим співом, наповнивши його новим змістом. Він розглядав цей вид діяльності не тільки з позицій вирішення навчально-виховних і художніх завдань, але й наголошував на

його культурно-соціальної ролі. Завдяки колективному характеру відтворення хорове виконавство стає дієвим засобом виховання у дітей найцінніших моральних і естетичних якостей.

П. Козицький творчо розвинув і збагатив ідеї своїх попередників – М. Леонтовича, К. Стеценка, обравши шлях від накопичення слухових вражень у процесі спілкування з художнім матеріалом до набуття теоретичних знань. Він обстоював думку про те, що в процесі занять учителю необхідно бачити свою діяльність у двох площинах – загальноестетичного виховання дітей і специфічної музичної освіти. У зв'язку з цим радив класифікувати твори не за історичною хронологією, а залежно від складності процесу сприймання. Окрім цього, на початковому етапі роботи загострювати увагу на знаходженні в музиці певних життєвих явищ. Привертає увагу й те, що педагог ґрунтовно доводив: «...слухання музики має виховати ... вміння орієнтуватися в її складі (розрізнявати звукові символи), широко ув'язувати музичне сприймання з процесами нашої свідомості. Воно мусить виховати здатність до широкого і всебічного реагування на музичний твір, щоб відгукувалися на музику і інтелект, і емоції та щоб музика збуджувала нашу асоціативну діяльність» (Козицький, 1928, с. 17).

Особливої уваги серед діячів освіти і культури України вказаного періоду, що відзначалися гуманістичними поглядами на виховання особистості та її естетичний розвиток, заслуговує Я. Мамонтов. Спираючись на ідеї представників індивідуалістичної педагогіки (Л. Гурліт, Е. Лінде, Г. Шаррельман), він критикував авторитаризм у вихованні, був прихильником естетичного напрямку в педагогіці, висловлювався за врахування індивідуальних особливостей і здібностей дітей. На його думку, нехтування цими чинниками призводило до того, що «школа губила індивідуальність своїх вихованців і робила великий злочин як перед людиною, так і перед культурою» (Мамонтов, 1922, с. 30).

На початку 30-х років основним змістом концептуальних підходів до виховання засобами мистецтва були думки про те, що почуттєва сфера безпосередньо впливає на розумовий розвиток дитини; для суспільства мистецтво є не розкішшю, а нагальною потребою, необхідною умовою його прогресу, міцності та

цілісності. Я. Мамонтов стверджував: «Та країна буде економічно потужною, індустрія тієї держави буде попереду від інших, чие мистецтво буде вище, де більше буде творчих художніх сил» (Мамонтов, 1922, с. 38). Він був прихильником і пропагандистом «естетизації людини», наголошуючи, що саме естетизація індивіда в ті часи є найголовнішою умовою її гармонійного розвитку. При цьому дослідник виокремлював механізм, яким користується людина в процесі естетичного сприймання: «...і в мистецькій творчості, і в естетичному спогляданні дуже характерним є те, що може бути названо вчутенням (*einfühlung*) – митець і глядач переносять свої суб'єктивні переживання на об'єкт творчості чи споглядання, вкладають в нього свою індивідуальність або обгортають його своїм чуттям. Чим глибше розвивається ця здібність вчутення або антропоморфізації, тим яскравішою і різноманітнішою стає мистецька фантазія» (Мамонтов, 1922, с. 41). Здатність людини до переживання, емпатійності сприяє успішній реалізації соціальної, виховної функції мистецтва. Педагог пропонував застосування художньо-дидактичного методу, який передбачає залучення різних видів мистецтва, передає знання не у формі об'єктивних законів і фактів, а у формі переживань. Таке мистецьке подання дидактичного матеріалу завжди супроводжується емоційним піднесенням не тільки учнів, а й педагога (Мамонтов, 1922, с. 49).

Запропонований педагогом підхід може використовуватись за будь-яких обставин, але за двома умовами гуманістичного характеру: навчання і виховання треба розуміти не як підготовчий до життя «механізм дитини», а як самоцінне життя; основою педагогічної діяльності вчителя повинна бути індивідуальна творчість, а не пасивне дотримання шаблонних норм. За переконанням Я. Мамонтова, завдання педагога полягає не в безоглядній ідеалізації дитячої натури, а в урахуванні її особливостей і можливості вносити в цей процес свої поправки. Педагог писав: «Кінцеві педагогічні завдання стоять над природою дитини, але шлях до них мусить лежати в межах природи, в контакт з її ритмом, її законами» (Мамонтов, 1922, с. 51). Я. Мамонтов неодноразово підкреслював, що школа не повинна бути «фабрикою знань», її завдання полягає не в

підготовці своїх вихованців до іспитів. Вона має стати джерелом, за допомогою якого кожна дитина мусить найвичерпніше розвинути свою індивідуальність, а завдання вчителя – визнавати в ній особистість з її багатством і неповторністю.

Важливі гуманістичні ідеї викладено у статті С. Сірополка «Естетичне виховання». Аналізуючи вплив на особистість мистецтва, яке формує «здатність почувати все красиве і шляхетне, пробуджує творчі сили людини» (Сірополко, 1924, с. 78). Учений-педагог неабияке значення надавав музиці, зокрема вокальній і хоровій. Він вважав, що виховання засобами цього виду мистецтва слід будувати на національному ґрунті, накресливши два напрями: перший стосується ознайомлення з народною музикою і творами великих композиторів України і зарубіжжя; другий передбачає організацію музичних гуртків, у яких можна студіювати музичну грамоту та історію музики, вчитися грі на музичних інструментах. На його думку, такий підхід дає можливість розвивати любов та інтерес до музичного мистецтва, виховувати емоційну чутливість, уміння розуміти характер і зміст музичних образів, розвивати музичну думку. Особливе значення педагог надавав народній пісні, яка є дієвим чинником формування національної свідомості.

Гуманістичною спрямованістю поглядів відрізнялась діяльність викладача Київського музично-драматичного інституту Л. Кулаковського. Він переконував у тому, що мета виховання засобами музики полягає в розвитку психічної організації дитини. Хоровий спів, на його думку, забезпечує певний мінімум емоцій і за допомогою тексту налагоджує зв'язок з емоційно усвідомленим, яскраво образним побутом. Визначаючи призначення ритміки як елементарного засобу реагування на музичний твір, Л. Кулаковський пропонував під час проведення занять застосовувати методи спостереження і систематичного розвитку природних рефлексів дітей. Одним із найбільш ефективних засобів музичного розвитку називав «слухання музики» та виділяв дві його форми: «природня», коли слухання доповнює засвоєння формальної музичної грамоти, та «асоціативна» – вільна парадигма особистих уявлень від уважно прослуханого твору або його фрагмента. Педагог рекомендував

не забувати, що сприйняття музичної п'єси кожного разу накладається на новий фон індивідуальної психіки й емоційного стану, що творча робота завжди базується на особистих імпульсах психіки дитини, а інтуїтивне слухання музики є не тільки «проникненням» у її зміст, але й головним імпульсом розвитку творчих здібностей дитини. Сприяти їхньому розвитку має засвоєння учнем «символічно-емоційних можливостей музичної мови», а також ритмічні рухи. Головним завданням учителя в розвитку дитячої музичної творчості педагог вважав прищеплення школярам навичок самостійної роботи (Кулаковський, 1930).

Цінні думки гуманістичного характеру пропонував інспектор художнього виховання Я. Полфьоров. Характеризуючи завдання художнього виховання, він писав: «Розглядаємо художнє виховання винятково як формування поведінки дітей у певний спосіб, ... формування художніх емоцій... Художнє виховання супроводжує весь виховний процес, пронизує всю виховну роботу педагога...» (Полфьоров, 1930, с. 10). Він рішуче застерігав від професійного ухилу в музичному навчанні та вихованні дітей. На його погляд, «музика в соцвихові, – відмінна від профосвіти, має своє власне призначення – виховувати не професійні навички (техніка гри, співу, уміння прилюдно виконувати музичні твори для обслуговування аудиторії), а вміння активно спостерігати музичні явища й широко на них реагувати. Активно ж спостерігати музику – це, насамперед, сприймати й свідомо, критично розцінювати її, цебто, вміти слухати... Отже, виховання слухової уваги є найхарактеристичнішою особливістю соцвихівської музичної роботи...» (Полфьоров, 1930, с. 3-4). Педагог значну увагу приділяв характеру музичного навчання, його активізації, використанню методики, спрямованої на інтенсивний музичний розвиток учнів. Одним із основних був метод завдань, який спонукав до мисленнєвого уявлення музики, розвитку внутрішнього чуття. Засвоєння знань повинно перевірятися вмінням пошуку нового, здатності до порівняння, самостійності мислення учнів, ініціативи, переносу набутих знань у нові умови.

У зазначений історичний період особливо плідною була педагогічна і просвітницька діяльність педагога-гуманіста Я. Чепіги. За висловлюванням тодішнього наркома Я. Раппо, в особі Я. Чепіги українська педагогіка має величину оєвропейського масштабу. У праці «Ґрунтовні принципи нормальної школи» (Чепіга, 2006) містяться ідеї щодо розвитку духовних цінностей нового покоління засобами музики, утвердження української національної ідеї та самосвідомості українців.

Основною властивістю висококультурної людини Я. Чепіга вважав її здатність до культурної ідентифікації, усвідомлення своєї належності до певної культури (Чепіга, 2006, с. 25). Він порушував питання вибору цінностей, із якими дитина має ототожнювати себе. На думку вченого-педагога, навчання й виховання мають здійснюватися не «шляхом примусу згори, а від внутрішнього прагнення дитини, від її активності й самодіяльності» (с. 26). Відмітимо такі гуманістичні ідеї педагога: між учителем і учнями повинні бути взаємоповажні, гуманні стосунки; у навчально-виховному процесі слід враховувати індивідуальні особливості кожного учня та стимулювати його здібності; виховна робота потребує використання різних форм і видів творчої діяльності учнів; забезпечення тісного зв'язку виховання з життям і досвідом дитини; важливим принципом музичної освіти в школі є принцип народності.

Отже, для сучасної загальної музичної освіти особливо важливими є гуманістичні ідеї педагогів минулого щодо цілей музичного навчання і виховання всіх без винятку дітей; етапності в роботі; розвитку творчих здібностей, художніх музичних почувань, художнього мислення, естетичного смаку кожної дитини; формування здатності до активного сприйняття музичних творів, накопичення образно-слухових уявлень, вражень і навичок самостійної роботи; виховання емоційної чутливості, культурного слухача, передусім, на національному ґрунті; врахування індивідуальних особливостей учнів і знаходження в музиці певних життєвих явищ.

На наш погляд, творче осмислення запропонованих ідей дасть змогу поглибити процес гуманізації музичного навчання і виховання в сучасних закладах загальної середньої освіти.

Список використаної літератури

- Асафьев, Б. В. (1973). *Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании* (Изд. 2-е). Ленинград: Музыка.
- Козицький, П. О. (1928). *Музыка масам: зміст, форми масової музично-політосвітньої роботи*. Київ.
- Кулаковський, Л. (1930). *Теоретичні основи музичного виховання*. Київ. Харків.
- Мамонтов, Я. А. (1922). Естетизація людини. Сучасні проблеми педагогічної творчості. *Педагог як митець* (Ч. 1, с. 25-53). Харків: Держвидавництво України.
- Полфьоров, Я. Я. (1930). Музичне виховання в закладах соцвиху. *Музыка масам*, 5/6, 3-13.
- Сірополко, С. О. (1924). Естетичне виховання. *Народна просвіта* (Ч. 8, с. 73-81). Львів.
- Чепіга, Я. Ф. (2006). Грунтовні принципи нормальної школи. В Л. Д. Березівська (Ред.). *Вибрані педагогічні твори* (с. 25-28). Харків: ОВС.

Sergey Gorbenko

HUMANISTIC IDEAS OF MUSIC EDUCATION AND UPBRINGING OF STUDENTS DURING THE AUTHORITARIANISM FORMATION PERIOD (20-50^s of the XX century)

The article highlights the humanistic ideas of domestic cultural and educational figures on musical education and upbringing of students in general educational institutions. The main views of B. Asafiev, F. Kozytskii, Ya. Mamontov, S. Syropolko, L. Kulakovskii, Ya. Polferov, Ya. Chepiga are updated. It is noted that the peculiarities of the ideas of a well-known scholar in the field of music science B. Asafiev are that he saw the creation of a new musical culture in mass education by means of music. In his opinion, this is possible, only if the skills of active, conscious perception, communication education with life through the joy of creativity are developed. The humanistic approach of the composer and teacher F. Kozytskii lies in the fact that he managed to combine new forms of musical work together with children (listening to music, creative improvisation) with a historically established traditional activity - choral singing, filling it with new content.

The ideas of L. Kulakovskii, a teacher of the Kiev Institute of Music and Drama, are revealed. He assured that the goal of education by means of musical art is to develop the mental organization of a child. It is facilitated by choral singing, which, with the help of text, suggests a connection with an emotionally conscious, brightly shaped life. It is emphasized that the basic humanistic ideas of Ya. Mamontov and Ya. Chepiga boil down to the fact that musical education must exist for all children, without exception, who must be introduced into the sphere of artistic feelings and impressions. The main condition for the harmonious development of man, in their opinion, is his aestheticization.

The humanistic views of an art education inspector Ya. Polferov, who offered to cultivate not professional skills in work with children, but the ability to actively observe musical phenomena and react to them extensively, are highlighted. The ideas of Professor C. Siropolko of M. Drahomanov of the Ukrainian High Pedagogical Institute in Prague take a significant place. He believed that musical education of students should be built on a national basis, using, first of all, vocal and choral music.

Keywords: *humanistic views, musical culture, aestheticization, authoritarianism, types of musical activity, educational process, musical phenomena.*

References

- Asafev, B. V. (1973). *Izbrannye stati o muzykalnom prosveshchenii i obrazovanii* [Selected articles on music education and education] (izd. 2-e). Leningrad: Muzyka [in Russian].
- Chepiha, Ya. F. (2006). Hruntoivni pryntsyipy normalnoi shkoly [The sound principles of a normal school]. In L. D. Berezivska (Red.). *Vybrani pedahohichni tvory* (p. 25-28). Kharkiv: OVS [in Ukrainian].
- Kozitskiy, P. O. (1928). *Muzyka masam: zmist, formy masovoi muzychno-politosvitnoi roboty* [Music to masses: content, forms of mass music and political science work]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kulakovskiy, L. (1930). *Teoretychni osnovy muzychnoho vykhovannia* [Theoretical foundations of musical education]. Kyiv, Kharkiv [in Ukrainian].
- Mamontov, Ya. A. (1922). Estetyzatsiia liudyny. Suchasni problemy pedahohichnoi tvorchosti [Aesthetization of a person. Modern problems of pedagogical creativity]. *Pedahoh yak mytets* (Ch. 1, p. 25-53). Kharkiv: Derzhvydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].
- Polforov, Ya. Ia. (1930). Muzychne vykhovannia v zakladakh sotsvykhu [Musical education in social education institutions]. *Muzyka masam*, 5/6, 3-13 [in Ukrainian].
- Siropolko, S. O. (1924). Estetychne vykhovannia [Aesthetic education]. *Narodna prosvita* (Ch. 8, p. 73-81). Lviv [in Ukrainian].

Одержано 14.09.2018 р.

УДК 370 :78]: 7.01

DOI: 10.33989/2226-4051.2019.19.169777

Лі Ліцюань, м. Одеса

ORCID: 0000-0002-2738-541X

МЕТОДОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА: ТЕОРЕТИКО-АНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті на основі аналізу з'ясовується актуальність проблеми формування методологічної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва. Застосовується ретроспективний підхід; аналізується вітчизняний і зарубіжний досвід для виявлення ступеня розробленості порушеного питання. Визначається система методологічних компетенцій, які складають цілісне, динамічне особистісне утворення – методологічну компетентність майбутнього вчителя музики.

Ключові слова: *методологічна компетентність, методологічні компетенції, методологічна культура, майбутній учитель музичного мистецтва.*

© Лі Ліцюань, 2019